

Za Jiřím Gabrielem

V srpnu minulého roku oslavil doc. PhDr. Jiří Gabriel, CSc., své devadesátiny. Jeho přátelé, kolegyně a kolegové, kteří jej navštívili v brněnském bytě, byli potěšeni jeho relativně dobrým zdravím, dobrou náladou a hlavou plnou nápadů na to, co by se ještě dalo na katedře dělat. Za necelé tři měsíce poté (10. listopadu 2020) však všechny zasáhla zpráva o jeho náhlém úmrtí.

Jiří Gabriel se narodil 22. srpna 1930 ve městě Bačovo na Podkarpatské Rusi. Jeho otec pracoval u dráhy, a tak se rodina často stěhovala. Z rodinné tradice pocházela i Jiřího láska k nádražím, tratím a vlakům. Původně chtěl být železničářem, ale kvůli krátkozrakosti se musel svého přání vzdát. Druhým jeho snem bylo stát se středoškolským profesorem. Proto po maturitě na reálném gymnáziu v Moravské Třebové (1950) začal na brněnské filosofické fakultě studovat filosofii a dějepis. Mohl tedy po absolutoriu (1954) pomýšlet na profesorskou dráhu na některém z maloměstských gymnázií. Zasáhl však osud (*cherchez la femme!*), přihlásil se na konkurz a k 15. září 1954 nastoupil už jako asistent na Katedru dějin filosofie a logiky Filosofické fakulty Masarykovy univerzity. Zůstal jí věrný po celý další život a věnoval jí veškeré své vědecké a pedagogické schopnosti.

Na katedře vedené tehdy Josefem Macháčkem se ocitl v přátelském kroužku svých vrstevníků, mladých filosofů (Jiří Cetl, Karel Hlavoň a Lubomír Nový, od roku 1965 i logik Pavel Materna), s ni-

miž si okamžitě porozuměl. Stmelilo je kromě věku a zájmů i cílevědomé zaměření na dějiny filosofie, zvláště české (schválené na jaře 1958 památnou liblickou konferencí), jež na další dlouhá léta předurčilo profil brněnské katedry filosofie a založilo její tradici. Tato skupinka tvořila od poloviny 50. let po několik dalších desetiletí její jádro.

V průběhu následujících let se Jiří Gabriel (od roku 1957 už jako odborný asistent) specializoval především na novější českou filosofii, ale přednášel též filosofii antickou a novověkou, logiku, teorii kultury, filosofii náboženství (před rokem 1989 nazývanou vědecký ateismus) a sociologii náboženství. Protože na takovou šíří, jak často vzpomínal, nebyl dosavadním, dogmaty sevřeným studiem věcně ani metodicky připraven, musel s neumdlévajícím nasazením mnohé „dohánět“ sám. Prohluboval svou znalost dějin filosofie a náboženství, studoval literaturu i archivní prameny, zajímal se o osobnosti a historii kraje, univerzity a vlastní katedry – do roku 1950 Filosofického semináře, který od zahájení výuky na brněnské FF MU v roce 1921 patřil ke kmenovým pracovištím fakulty.

V červenci 1966 byl Jiří Gabriel promován doktorem filosofie (měl v té době za sebou už několik studií, článků, referátů, řadu hesel v *Malém ateistickém slovníku* a *Stručném filosofickém slovníku*), ale na kandidátský titul musel dlouho čekat; CSc. získal až po opakovaných žádostech na jaře 1989 na zákla-

dě práce *Náboženská teorie jako konstitutivní prvek náboženství*. Jeho slibnou kariéru, tak jako mnohým jeho souputníkům, přerval rok 1968 a následná normalizace. Byl vyškrcnut ze strany, i nadále však mohl zůstat na katedře, byť se teď místo filosofie učila občanská nauka, a protože nebylo v jeho povaze zahálet, pracoval. Od roku 1965 téměř třicet let řídil jako výkonný redaktor filosofickou řadu (B) *Sborníku prací filosofické fakulty Brněnské univerzity* (nyní *Studia philosophica*), v němž v sedmdesátých letech publikovali – často ovšem pod cizími jmény – i autoři, jimž byla tato činnost zapovězena. Vzdělával se, přednášel, psal, shromažďoval materiál k monografii o Josefu Tvrdém; první článek o jeho filosofii náboženství a názorech na metafyziku uveřejnil ve *Sborníku prací* v roce 1963, monografii vydala univerzita v roce 1982. Tvrdý ho natrvalo ovlivnil svou vědeckou racionalitou, demokratickým a humanistickým smýšlením, přístupem k filosofii náboženství a metafyzice.

V osmdesátých letech katedra za starostlivého dohledu Jiřího Gabriela uspořádala několik velice úspěšných seminářů a konferencí k moderní, nejen české filosofii, na něž byli přizváni i lidé, kteří jinak nemohli filosoficky působit. Často se na nich otevírala témata, jež ona doba záměrně opomíjela. Sborníky z těchto filosofických setkání pak vycházely pod Gabrielovou redakcí v úpravě a nákladech velmi skromných, nicméně veřejnosti dostupných: *Mirko Novák, filosof a estetik* (1982), *Jiřina Popelová, filosofka a učitelka filosofie* (1985), *Filosofie v dějinách a současnosti* (1986), *Josef Machá-*

ček, marxistický filosof života (1989), *České filosofické myšlení ve třicátých letech našeho století* (1989). Gabriel byl pověstný tím, že s téměř pietní pozorností vyhledával v dějinách české filosofie „pozapomenuté“ filosofy, osobnosti stojící z různých důvodů ve stínu pozornosti, a vracel je do historického povědomí. Dílčími úkoly vědomě směřoval ke komplexnímu přehledu českého filosofického myšlení. Jeho odborné (i soukromé) texty se vždy vyznačovaly vysokou kulturou jazyka a zároveň snahou o přesné logické vyjádření.

Po listopadu 1989 obdržel Jiří Gabriel na návrh fakulty tzv. rehabilitační docenturu, odmítl však další kariérní postup, neboť vědecká rada v rozporu se svým dřívějším usnesením profesuru podmiňovala řádným habilitačním řízením, a tím podle jeho mínění rehabilitační titul znevážila. První polistopadové roky zasvětil úctyhodné organizační, redakční a autorské práci na *Slovníku českých filosofů* (vyšel roku 1998 a jeho elektronická verze je v rámci možností průběžně aktualizována). Zároveň se autorsky i redakčně podílel na monografických publikacích: *Kapitoly z dějin české filosofie 20. století* (1992; kniha o rok později vyšla i v anglickém překladu v USA), *Nad meditacemi věků. Sborník k 110. výročí narození Josefa Kratochvíla* (spolued. J. Kubíček, 1992); *Hledání řádu skutečnosti. Sborník k 100. výročí narození Josefa Ludvíka Fischera* (1994), *Česká filosofie ve 20. století I–II* (spolued. L. Nový, J. Zouhar, 1995).

V druhé polovině 90. let psal a „vydával“ spíše pro sebe a pro rodinu: *Vzpomínky ze života svého otce Václava Gab-*

riela (1999), *Zápisky k životopisu Josefa Tvrdeho* (2002), *Z deníku vesnického učitele Františka Balcárka* (2002, rukopis dostal od paní Milady Tvrde, Balcárkovy dcery). Od srpna 1945 si psal deníky, do nichž zapisoval své myšlenky a podstatné okamžiky svého života i světa. Vydal je vlastním nákladem pod názvem *Neurovnané vzpomínky I–II* (2003, 2011). Dočteme se v nich například o jeho vztahu k rodině, práci, přírodě, hudbě, sportu (glosoval např. aktuální politické a kulturní zprávy, komentoval průběh a výsledky sportovních zápasů). V roce 2006, necelý rok po tragické smrti své ženy, kunsthistoričky Bronislavy Gabrielové, připravil k tisku knížku *Ve službě výtvarnému umění* (vyšla v nakladatelství Masarykovy univerzity); přiblížil v ní její život a dílo a text doplnil vzpomínkami jejích známých a přátel.

Do důchodu odešel v roce 1996 (a dva roky ještě přesluhoval), ale ani poté nedokázal odpočívat. S obdivuhodnou vitalitou se jako „tahoun“ zapojil do týmové práce (s Janem Zouharem a Helenou Pavlincovou) na katedrových grantech, jejichž výsledkem byla syntetická díla *Spory v české filosofii mezi dvěma světovými válkami. Výbor textů* (2003), *Demokracie je diskuse... Česká filosofie 1918–1938* (2005). A bylo především jeho zásluhou, že tým neuhnul ani před návratem do složitějšího období, které sám procítil a citlivě reflektoval: *Filosofie za protektorátu. Vybrané texty* (2006), *Česká filosofie v letech protektorátu. Poznámky k tématu* (2007), *Česká filosofie v letech 1945–1948* (2013). Společně se podíleli i na ediční přípravě několika svazků *Spisů T. G. Masaryka*, vydávaných

Ústavem T. G. Masaryka a Masarykovým ústavem AV ČR (*Moderní člověk a náboženství*, 2000; *Slovanské studie*, 2007; *Univerzitní přednášky I–II*, 2012, 2014).

Jiří Gabriel se ohlížel do minulosti nejenom proto, že k tomu poctivě a věrně směřoval svým historickým zaměřením, ale proto, že v tomto údelel nalezl svůj *raison d'être*. Vážil si osobností spjatých s naší státností; T. G. Masaryka a Edvarda Beneše měl za nejvýznamnější reprezentanty československého politického života 20. století (v „osmičkovém“ roce 2008 bránil Beneše, kterého měl dobře načteného, proti tehdejšími nactiutrhačům). Opakovaně se vracel k filosofům předválečného Filosofického semináře (drobnějšími, ale materiálově podloženými texty připomínal Josefa Tvrdeho, Vladimíra Hoppeho, Mihailo Rostohara, Roberta Konečného, Mirko Nováka) i k těm, které si dobře pamatoval, neboť dříve tvořili jeho současnost, byli mu blízcí – a odešli (Josef Macháček, J. L. Fischer, Blahoslav Zbořil, Vladimír Kubeš, Lubomír Nový, Karel Hlavoň ad.). Uvědomoval si souvislost, kontinuitu, sepětí s odkazem dávných generací – a připomínal je sobě i druhým; k některým postavám se vracel v různé šíři a vztazích. Relativně široký okruh jeho filosofických přátel a známých z domova i ciziny se s postupujícím časem zužoval. Dříve se dobře cítil ve společnosti Rudolfa Pečmana, Jana Steklíka, Josefa Války, Olega Suse a dalších kolegů z fakultních kateder. Nezapomenutelná setkání se nejčastěji odehrávala v Akademické kavárně, „detašovaném pracovišti“ fakulty. Mnohá tato letitá a vzácná přátelství

byla též po odborné stránce oboustranně přínosná. Na pozvání Rudolfa Pečmana promlouval Gabriel na muzikologických seminářích (o Hostinském, Nejedlém, Zichovi, Helfertovi, Durdíkově, filosofii v době J. S. Bacha a G. F. Händela), Pečman na oplátku přednášel na akcích pořádaných pod Gabrielovým vedením. Dříve Gabriela těšily pravidelné kontakty s gymnaziálními spolužáky (do almanachu k 50. výročí maturity, jehož vznik, jak jinak, sám podnítl, ze svého deníku vybral a oživil vzpomínky na společná studentská léta) a dokud mu to zdraví dovolilo, rád docházel na katedru a my jsme byli rádi v jeho společnosti.

Katedru měl Gabriel vždycky rád, pokládal ji za „příjemné místo k životu“. Působili na ní i při všech těžkostech doby slušní lidé, kteří uměli odolávat neblahým tlakům ktenčí a vytvářet prostředí, v němž se dalo dobře žít. Katedra byla na fakultě i za hranicemi Brna a Moravy pověstná svým otevřeným, přátelským a kolegiálním přístupem. Vnímali to i studenti a Jiřího Gabriela vždy potěšilo, když o katedře i po letech pochvalně mluvívali a psali. Sám k těmto jejich trvalým pocitům nemálo přispíval, neboť se o ně téměř otcovsky staral, pozorně četl, opravoval a kultivoval jejich písemné práce a sledoval jejich cestu až k úspěšnému ukončení studia. Nejškivnější studenty zval na „své“ konference a jejich příspěvky uveřejňoval. Stalo se například, že v konferenčním sborníku 1986 (*Filosofie v dějinách a současnosti*) našli svůj první či jeden z prvních odborných textů budoucí profesora Petr Koťátko, Josef Krob, docent

Luboš Bělka a doktor Pavel Baran; také mnozí další mají ve vděčné paměti, že mohli publikovat části své diplomové práce nebo alespoň zprávu či recenzi ve *Sborníku prací FF BU*. Na takové malé životní radosti se nezapomíná.

Jiří Gabriel učil rád, ale ještě raději vedl semináře, neboť otevíraly větší prostor k promýšlení problémů a diskusím. Studenty považoval za mladší kolegy ve společném hledání a tázání po logických souvislostech, pravdě a řádu a některé dokázal natrvalo nadchnout pro svůj obor – českou filosofii či filosofii náboženství, nebo získat pro pedagogickou práci. Studentům se věnoval i v mimoškolním čase. Nezapomenutelné a velmi oblíbené byly jím vedené katedrové exkurze po kulturně a historicky významných místech republiky, na kterých se posluchači se svými učiteli v neformálním prostředí a situacích lépe poznávali.

Zaznamenaly jsme tu ty nejviditelnější konkrétní plody Gabrielovy obdivuhodné šedesátileté dráhy „ve službě filosofie“. Právě tak jsme totiž před deseti lety nazvali (s aluzí na titul, kterým Jiří vystihl dílo své ženy Bronislavy) monografický sborník vydaný na počest jeho osmdesátin. (Loňské devadesátiny připomněla katedra v časopise *Studia philosophica* výňatkem z jeho deníku a několika vzpomínkovými texty, které už jubilanta, bohužel, nemohly potěšit.) Název pamětního sborníku *Ve službě filosofie. Na počest Jiřího Gabriela* (2010) by však neměl vzbudit dojem, že Jiří není originální filosof. Proto připojíme alespoň pár slov o jeho filosofii a názorech na náboženství.

Své filosofické ontologicko-noetické stanovisko nazval kritickým realismem. Hlásil se k pozitivistické tradici v novodobém českém myšlení, k racionalistické a humanistické filosofii Josefa Tvrdeho a k dílu svého oblíbeného učitele J. L. Fischera. Jejich filosofická stanoviska se snažil propojit s dílčími prvky marxistické filosofie, v níž stále spatřoval pozoruhodný pokus o nalezení cesty ke spravedlivé lidské společnosti. Byl optimista. Věřil, že lidé budou nadále prohlubovat své znalosti a rozvíjet své osobnostní a společenské stránky, podmiňující pozitivní, etické hodnoty našeho lidství. Plně mu konvenovaly názory filosofujícího religionisty O. A. Fundy, jehož knihy pozorně studoval a recenzoval a nacházel v nich potvrzení svých myšlenek a úvah. Ve filosofii upřednostňoval důkladnou znalost dějin filosofie a kritický přístup ve sledování vývoje a střetávání filosofických koncepcí skutečnosti i filosofie samé. Dějiny naší filosofie oprávněně pokládal za nezbytnou součást filosofického vzdělání.

Náboženstvím se zabýval v mnoha odborných studiích. Viděl v něm svébytný, historicky podmíněný kulturní jev. Původně se domníval, že vznik a působení náboženství jsou vázány na určité sociální vztahy. Později se ztožnil s názorem, že trvalým zdrojem náboženské víry je zejména touha člověka po uchování života a jeho hodnot, po nalezení tzv. vyššího smyslu vlastní existence. Tázání po smyslu života však považoval za důsledek zcela přirozeného tázání po tom, co máme a můžeme v určitých přírodních a společenských podmínkách činit se svým životem.

Ateismus chápal jako přesvědčení, že všechny události a problémy se mají řešit bez odkazu na nadpřirozené jevy, neredukoval ho na prosté odmítání náboženství, nebo dokonce na boj proti němu. Filosofii náboženství pokládal za součást filosofie, za filosofickou disciplínu, religionistiku za speciální vědní obor; proto také na začátku 90. let plně podpořil jeho ustavení na Filosofické fakultě MU. Souhrn svých filosofických reflexí náboženské víry vložil do sličné knížky se skromným titulem *Poznámky o náboženství* (s reprodukcí linorytů Petra Skácela), kterou si roku 2000 vytiskl ve třech exemplářích.

Jako člověk byl Jiří Gabriel jemný a noblesní v chování i vyjadřování. Na první pohled se mohl jevit jako tichý a nenápadný člověk, ve skutečnosti byl spiritus agens mnoha akcí, které se na brněnské katedře filosofie udály. Byl pracovitý a čestný, pevný ve svých názorech a v jednání s druhými porozumivý a tolerantní. Nebyl filosofem jen povoláním, ale hlavně vztahem ke světu a lidem. Do jedné ze svých soukromých publikací vložil citát Josefa Čapka: „Naroditi se a zemřítí není těžko. To hlavní je mezi tím.“

Helena Pavlincová

Filozofická fakulta Masarykovy univerzity,
Brno
pavlinco@phil.muni.cz

Ivana Holzbachová

Filozofická fakulta Masarykovy univerzity,
Brno
ivana.holzbachova@seznam.cz